

Kozgambayeva Gülnar. (2020). *Moğolistan Kazaklarının Tarihi, Kültürü ve Bugünü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Raima AUYESKHAN*

Sovyetlerin dağılmasıyla bazı ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bununla birlikte pek çok etnik grubun vatansız hâle gelmesi veya diaspora biçiminde yaşamlarını sürdürmesi 1991 yılından itibaren siyaset bilimleri, sosyoloji, antropoloji, tarih, dil bilimi, coğrafi vb bilim alanlarında araştırma konusu olmuştur. Kazakistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını almasıyla Kazakistan topraklarında Rus, Alman, Kore, Ahıska Türkleri, Kürt, Çeçen vb diasporalar oluşmuştur. Bunun gibi Kazakistan dışında yaşamakta olan 5 milyona yakın Kazak ise Çin, Moğolistan, Rusya, Türkiye, Almanya, Özbekistan, Kırgızistan gibi ülkelerde diaspora hâlinde yaşamaktadırlar.

Kazakistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra dünyadaki Kazak diasporalarını ana vatana geri çağırma siyasetini yürütmeye başladı ve bunun üzerine ilk göç edenler Moğolistan'dan gelen Kazak aileler olmuştur. Peki Moğolistan Kazakları kimlerdir?

Onlar Doğu Türkistan'da yaşamakta olan ve Mançu hükümeti tarafından yapılan baskılar, yüksek vergiler, yaşam tehlikelerinden dolayı XIX. yüzyılın 60'lı yılları civarında Khobda veya Altay dağlarının Moğolistan'daki taraflarına göç eden Kerey, az sayıda Nayman, Uah boylarından oluşan Altay Kazaklarıdır. Günümüzde toplam sayısı yüz yirmi binin üstünde olan Moğolistan Kazaklarının yoğun nüfusu batı Moğolistan'daki Bayan-Ölgii ve Khobda bölgesinde, orta Moğolistan'ın Ulaanbaatar, Darkhan, Dornod, Selenge gibi şehirleri ve Nalaihk ilçesinde yaşamaktadırlar.

Moğolistan Kazaklarını araştırmanın en önemli sebebi, bu topluluğun hâlen konar-göçer hayat tarzını sürdürüyor olması ve günümüzde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel kültürü ve eski dili yaşatıyor olmalarıdır. Moğolistan Kazakları hayvancılıkla beraber kartalla avcılık, eski el sanatları gibi kültürel geleneklerini hâlen sürdürüyor olmalarıyla da özel bir yere sahiptir. Moğolistan Kazaklarının temel geçim kaynağı ve yaşam biçiminden dolayı özünü saklayan Kazak dili ve dil özellikleri, iki yüzyıldır Moğolistan hâkimiyeti altında yaşamakta olmalarına rağmen dil ve kültür açısından asimile olmamaları veya asimile oranının azlığı ve buna benzer özelliklerini araştırmak Türkoloji için çok büyük önem taşımaktadır.

Moğolistan Kazakları hakkında fazla araştırma yoktur. Moğolistanlı Kazak bilim insanlarından Z. Kıynayatoğlu'nun Moğolistan Kazaklarının tarihi üzerine (1995) *Cılağan Cıdar Şeciresi* "Ağlayan Yılların Seciresi", A. Saray, S. Mynys'lerin (1960) *Mongol Halkı Respublikası Bayan-Ölgii Aymağı Kazak Halkının Tarihine* "Moğolistan Halk Cumhuriyeti Bayan-Ölgii Eyaletindeki Kazak Halkının Tarihi Üzerine", A. Saray'ın (1991) *Reboluysyadan Buringi Mongoliya Kazaktarı* "Devrimden Önceki Moğolistan Kazakları", İ. Kabışoğlu'nun (1988) *Mongoliya Kazaktarının Tarihi* "Moğolistan Kazaklarının Tarihi", H. Muhamadioğlu'nun (2000)

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE. E-posta: rauyeskhan@gmail.com

Mongoliyadaki Kazak Etniklik Tobının Kalıptasui men Damui “Moğolistan’daki Kazak Etnik Grubunun Oluşumu ve Gelişimi” (doktora tezi) vb çalışmaları vardır. Moğolistan Kazaklarının dili üzerinde ise dilbilimci, Türkolog Bazılhan Buhatoğlu’nun *Moğolca-Kazakça (1984)* ve *Kazakça-Moğolca (1977) Sözlüğü*, *Moğolistan Kazaklarının Dili (1991)* eserleri ve B. Bamişoğlu’nun (2006) *Mongoliya Kazasının Tili: Aleumettik Lingvistikalık Kırı* “Moğolistan Kazaklarının Dili: Sosyolingüistik Açından İncelenmesi” adlı doktora tezleri yayınlanmıştır.

Tarih ve dil konuları dışında K. Kabidaş’ın (1994) *Bayan-Ölgii Kazasının Auz Adebieti* “Bayan-Ölgii Kazaklarının Ağız (halk) Edebiyatı”, A. Kabıkey’in (1983) *Mongoliya Kazaktarının Halk Anderi* “Moğolistan Kazaklarının Halk Türküleri”, B. Kamalaşoğlu’nun (2013) *Kazak Halkının Salt-Dastürleri* “Kazak Halkının Gelenek ve Göreneklere” adlı çalışmaları vardır.

Moğolistan Kazakları hakkında ilk sayılabilecek araştırmalar XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Moğolistan coğrafyasına seyahat eden Rus seyyahlarına aittir. Rus seyyahları G.N. Potanin’in *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii, Puteşestviye po Mongolii*, G. E. Grumm-Grijimaylo’un (1914) *Zapadnaya Mongolia i Uriyanhayskii kray*, M. Prejevalskii *Mongolia i Strana Tangutov*, A. M. Pozdneev, Kozlov’un (1949) *Puteşestviye v Mongoliu*, Pevtsov’un (1951) *Puteşestviye v Mongoliu i Kitayu* adlı eserlerinde Moğolistan Kazaklarının Altay’daki (Moğolistan tarafı) yaşamları ve kültürleri, tahmini sayıları gibi bazı genel bilgiler bulunmaktadır.

Türkçe yazılmış literatürde ise Moğolistan’da yaşayan Tuvalar ve Khotonlar (Dukha Türkleri) hakkında yapılan araştırmalara sıkça rastlanmaktadır. Ancak Kazaklarla ve Kazak diliyle ilgili araştırmalar için aynısını söyleyemeyiz. Türkiye’de Moğolistan Kazaklarının dini hakkında yapılmış olan, Kyenpeyil Janarbek’in *Halk Dini ve Kitabı Din Ayrımı Bağlamında Moğolistan Kazaklarının İnanç ve Uygulamaları* (2016); Alma Zultay’ın *Moğolistan’ın Bayan-Ülgiy Eyaletindeki Yer Adları Üzerine İncelemeler* (2013) ve Dauirjan Byerdimurat’ın *Moğolistan’ın Bayan-Ülgiy Kentinde Yaşayan Kazak Türklerinin Dini Hayatı* (2016) adlı yüksek lisans tezleri dışında Moğolistan Kazakları hakkında bilgi veren çalışmalar az sayıdadır.

İngilizce, Rusça, Kazakça ve Moğolca literatürde ise Moğolistan Kazaklarının tarihi, Kazakistan’a göç süreçleri (1991’den sonra), müzikleri, el sanatları, geçim kaynakları ve yaşam biçimleri, eğitimleri hakkında çalışmalar bulunur. Bunların içinde özellikle Moğolistan Kazaklarındaki vatan olgusu, kimliğin bölgeselleşmesi, Kazakistan’a göç kararları gibi önemli konuları araştıran bilim adamı Alexander Diener’in (2003) *One Homeland or Two?: Territorialization Of Identity And The Migration Decision Of Mongolian-Kazakh Diaspora* adlı doktora tezini ve araştırma makalelerini; Moğolistan’daki Kazakların ekonomisi, Batı Moğolistan’daki çobanlık, tarihî aidiyet, vatan bağı gibi konuları araştıran Peter Finke’nin (1995) “*Kazak Pastoralists In Western Mongolia: Economic And Social Change In The Course Of Privatization*”, (2013) “*Historical Homelands and Transnational Ties: The Case Of The Mongolian Kazaks*” adlı makalelerini; araştırmacı Barcus ve Werner’in (2010) “*The Kazaks of Western Mongolia: Transnational Migration From 1990-2008*” adlı çalışmalarını; Moğolistan Kazaklarının eğitim sistemini inceleyen A. Portisch’in (2012) “*Like Unbroken Cream*”: *Education and Livelihoods Among The Kazakh of Western Mongolia* adlı çalışmalarını da burada belirtmeliyiz.

Kazakistan akademisinde bağımsızlıktan sonra tarihe yeni bir bakışla bakmak, eksikleri gidermek amacıyla yeni araştırma konuları gündem olmuştur. Sınır dışındaki Kazakları geri çağırma siyasetiyle beraber Kazak diasporaların üzerine araştırmalar başlamıştır. Kazakistan'da soydaşlarını ana vatana geri çağırarak ve süreçteki türlü meselelere çözüm bulmak için Dünya Kazaklar Kurultayı düzenlenip, *Dünya Kazakları Kurumu* kurulmuş ve bu pek çok araştırmacı için bu yeni ve önemli bir konu olmuştur.

Genel olarak dünyadaki Kazaklar hakkındaki araştırmaların pek çoğu kendileri tarafından yapılmıştır diyebiliriz. Örneğin Moğolistan Kazakları tarihi denilince akla ilk olarak Zardihan Kıynayatoğlu, Çin'deki Kazaklar denilince Nıgmet Mıncan, Türkiye'deki Kazaklar denilince Halifa Altay'ın adları gelmektedir. Çalışmalarıyla Kazakistan akademisindeki bu boşluğu dolduran bir diğer araştırmacı ise Gülnar Kozgambayeva'dır. Gülnar Kozgambayeva'nın *Moğolistan Kazaklarının Tarihi, Kültürü ve Bugünü* (çev. Assel Lakhayeva) adlı kitabı 2020 yılında Kazakçadan Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Al-Farabi Kazak Üniversitesi, Tarih Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Gülnar Kozgambayeva'nın bu çalışması 1999 yılında yayımlanan *Moğolistan'daki Kazaklar: Bugünü ve Geleceği* adlı doktora tezi ve araştırmasının devamıdır. Kitap giriş ve dört bölüm, sonuç, kaynakçalar ve belgeler kısmından oluşmaktadır. Fakat kitap kaynakçayla bitmekte ve içindekiler kısmında yazıldığı hâlde, ne kitap sonunda ne de kitabın ortalarında gerekli konu başlıkları altında belgelere yer verilmemiştir.

Birinci bölüm “Yurt Dışında Yaşayan Kazaklar Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Diasporanın Oluşum Tarihi”dir. Bölüm kendi içinde “Yurt dışında yaşayan Kazaklar üzerine yapılan araştırmaların tarihenamesi” ve “Kazak diasporasının oluşum tarihi” alt bölümlerinden oluşmaktadır. Araştırmacının konuyla ilgili verdiği literatür oldukça kapsamlıdır ve Moğolistan Kazak araştırmacılarını, Rus seyyahlarını, azınlık hâlindeki Çin ve Altay Kazaklarını inceleyen araştırmacıları (Benson L., Svanberg I., vb.), Çin Kazaklarının tarihi eserlerini, Kazakistan'da düzenlenen kurultay ve sempozyum materyallerini içermektedir. Bu literatüre ekleyebileceğimiz çalışmalar 2000li yıllardan sonraki araştırmalardır ve yukarıda adı zikredilen yabancı araştırmacılara (A. Diener, P. Finke, H.Barqus. Werner, A.Portsich vb) ait çalışmalardır. Bu bilim insanlarının hepsi batı Moğolistan'da saha araştırması gerçekleştirmiş olmaları nedeniyle önemli bir yere sahiptir.

Diğer alt başlık olan “Kazak diasporasının oluşum tarihi” bölümünde araştırmacının Kazak diasporasının oluşumuna neden olan siyasi ve coğrafi olayları çok güzel anlattığını belirtmek isteriz:

Türk kökenli toplulukların Batı'dan Doğu'ya, Doğu'dan Batı'ya doğru göç etmeleri hariç Kazaklar, devlet kurduğu zamandan bu yana son beş asırda birkaç defa Cungar saldırısı, 1723 yılında “Aktaban Şuburundu” olayı, Rus İmparatorluğu'nun sömürgesi altına girmesi, XX. yüzyılın başında yaşanan olaylar, 1916 yılındaki Ulusal kurtuluş hareketi, 1917'deki Şubat burjuva demokratik devrimi, Ekim devrimi, Alaş hareketi, İç savaş, yirminci yıllardaki ekonomik sıkıntılar, 1929-1932 yıllarındaki kıtlık, 1932-1937 yıllarındaki siyasî sürgünden dolayı yabancı ülkelere göç etmeye mecbur kalmışlardır (s: 60).

Bu sebepleri Kazakların Cungarlarla savaşı; Kazak halkının Rus sömürüsü altındaki dönemlerde büyük küçük ayaklanmaları, kıtlık, Rusya ve Çin'in sınır belirleme sözleşmeleri olarak göstermiştir.

İkinci bölüm “Kazakların Moğolistan’a Yerleşmesi” başlığını taşır ve bu bölüm kendi içinde “Kazakların bir kısmının Moğolistan’a yerleşim tarihi” ve “Moğolistan’daki Kazakların siyasî, ekonomik ve sosyal durumu” alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde Kazakların Moğolistan’a yerleşme tarihini çeşitli kaynaklar ve arşiv belgeleriyle karşılaştırarak onların bu süreçteki durumu, yerel halk tarafından yapılan hamleler, devletle olan ilişki ve nüfusun tahminî sayısı gibi konulara değinmiştir.

Bu bölümle ilgili değinmek istediğimiz birkaç husus bulunmaktadır. Araştırmacı “Moğolistan’a ilk gelen Kazak boylarının sayısı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.” dediği cümlelerin hemen altında Moğolistan’a ilk gelen Kazakların sayısı ile ilgili Moğol kökenbilimci J. Tseveen, Moğolistan Kazakları tarihini araştıran A.Saray, Rus seyyahı G.E.Grumm-Grijimaylo’nun sundukları tahminî sayısal verileri vermiştir (s: 68-69). Kitapta *Kerey boylarının alt boylarının sayısı sınırsızdır* (s: 69); *30’lu yılların sonunda Kazaklar arasında sosyal deney gerçekleşti* (s: 11) (Burada gibicümlelerde yer alan bu tür küçük mantık hatalarını veya yanlış kelime seçimi gibi kusurlarını burada belirtmek istiyoruz. Çünkü örneğin ilk cümlede kastedilen Moğolistan Kereyleri Abak Kereyleridir ve Abak Kerey kendi içinde 12 alt boya, bu boylar da kendi içinde küçük boylara ayrılır ama her Kazak ait olduğu alt boya, daha büyüğünü, ondan büyüğünü de Abak Kerey’e kadar söyleyebilirler. Bu Kazakların 7 kuşak veya Yedi Ata’sını bilme geleneğinden, seçerçilik geleneğinden gelmektedir. Örneğin Kerey-Abak Kerey-Cantekey-Tasbike-Akça...Sayfa 11’den alınan ikinci örnek cümlede ise sosyalizm sisteminden kaynaklı varlıklı aileler, mollaların malî mülkünün toplanıp hapse atılması, idam edilmesinden bahsedilmektedir. Fakat bu siyasî katliam tüm Moğolistan’da gerçekleştiği için sadece Kazaklara yapılmış bir olay olarak bakılması yanıltıcı fikirlere yol açabilir. Bu gibi ufak hataların bir sonraki baskıda gözden geçirilmesini umut ederiz.

Üçüncü bölümün adı “Sosyalizm Devrindeki Moğolistan’da Yaşayan Kazaklar”dır. İçerisinde “Kazaklar arasında gerçekleştirilen sosyal ve kültürel faaliyetler” ve “Sosyalizm deneyimi ve sonuçları” alt bölümleri yer almaktadır. Bu bölümde Moğolistan’ın gelişimi yolunda Sosyalist bir ülke tecrübesi, bu sistemin Kazakların hayatına etkisi, Bayan-Ölgii eyaletinin kuruluşu ve öğretmen, doktor gibi önemli mesleklerde eğitim alan Kazak gençlerinin sayısının artması, Kazakların bölgede siyasî bakımdan önemli konumları sayesinde kültür ve dillerinden ödün vermeden gelişme tarihi gibi pek çok önemli konu analiz edilmiştir.

Dördüncü bölüm “Moğolistan’daki Kazakların Şimdiki Durumu ve Ata Yurtlarına Geri Dönmeleri” olarak adlandırılmıştır. Bu bölüm “Moğolistan’daki Kazakların Kazakistan’a geri dönmeleri ve ülkeye alışması” alt başlığını içerir. Bu bölümde araştırmacı Kazakistan’ın bağımsızlık sonrası yürüttüğü siyasî ve sınır dışındaki Kazaklara yönelik tutumunun göç sürecine etkisini anlatmıştır. Bu süreçteki en önemli adımların Dünya Kazakları Kurultayı ve Dünya Kazaklar Kurumu olduğundan şu şekilde bahseder:

Kazakistan Cumhuriyeti Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazak halkı için yapılan en önemli çalışmaların biri Dünya Kazakları Kurultayı’nın yapılması ve Dünya Kazakları Konseyi’nin kurulması olmuştur. Genel olarak yurt dışındaki Kazaklar ile ilgili gerçek şu ki diaspora, tam olarak topluma 1992 yılında Dünya Kazakları Kurultayı’nda malum olmuştur (s: 24).

Genel olarak konuyu çok ayrıntılı ve karşılaştırmalı biçimde anlatan araştırmacı Moğolistan Devlet Merkez Arşivlerinden yararlandığını belirtmiştir. Bu konuda kendisinin arşivlerin yanı sıra Moğolistan Kazaklarının çalışmalarından da ayrıca faydalandığını ifade eder:

Bu çalışmada, Moğolistan'daki Kazak tarihiyle ilgili yayımlanan yayınlarla birlikte Moğol Devrimci Halk Partisi Merkez komitesi ve Moğolistan Devlet Merkez Tarih arşivinden, Bayan-Ölgiy, Kobda bölgelerinin ulusal arşivlerinden elde edilmiş belgeler, süreli yayınlarda yayınlanan bilgiler ve A.Minis, A.Saray, Z.Kınayatılı, N.Muhamethanulı, İ.Kabişulı gibi bilim insanları ve araştırmacıların çalışmalarından yararlanılmıştır (s: 12).

Belirtmek istediğimiz bir diğer husus ise verilen bazı bilgilerin pek güncel olmamasıdır. Çalışmada sunulan sayısal verilerin çoğu 2000'li yılların başına dayanmaktadır. Eserin 2020 yılında yayımlandığını göz önünde bulundurursak, verilen verilerin 14-15 sene öncesine hitap etmesi araştırmacının pek güncel olmadığını düşündürüyor. Örneğin:

Yıl geçtikçe gelişen bağımsız devletimiz, ülkenin temelini oluşturan esas etkenin halk olduğunu savunduğundan, yurtdışındaki vatandaşlarımızı ülkeye davet etmektedir. 2000'li yıllardaki kota 500 soydaşımız ata yurduna dönmüşken, bu sayı 2003 yılında 5000'e ulaşmış, 2004 yılında ise 10.000 bulmuştur (s: 13).

Buradaki gibi araştırmacının Moğolistan'dan Kazakistan'a göç edenlerin sayısını verdiği kısımda da son veri 2007 yılına aittir (s: 157).

Değinmek istediğimiz diğer bir mesele ise bazı konularda atıf ve alıntıların yeterli olmamasıdır. Mesela Moğolistan Kazaklarının Moğol hükümetine sığınma isteklerini belirttikleri mektup ve bu taleplerin üzerine Moğol Hanı Bogd Javzandamba'nın onayıyla Moğol topraklarında resmî olarak yaşamaya başlamaları konusunda araştırmacı hiçbir atıfgöstermemiştir(s: 73). Bu konu araştırmacının da kaynakçasında yer alan tarihçi Zardıhan Kınayatoğlu'nun *Cılağan Cıdar Şeciresi* adlı kitabında ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Kınayatoğlu 1995: 69). Kaynak gösterilmeyen diğer bir mesele ise kitapta sunulan fotoğraflardır. "Moğolistan Kazaklarının Hayatı ve Konar Göçer Hayattan Bazı Görsel Örnekler" adıyla verilen üç fotoğrafta kaynak belirtilmemiştir (s: 146-147).

Kitabın baskı kalitesine ilişkin, kapak tasarımı açısından elinde kartalı olan Moğolistan Kazağı ve arka fondaki çadır (*kiğiz üy* "keçe ev") Moğolistan Kazaklarının kültürel özelliklerini iyi bir şekilde gösterebilmiştir. Teknik yönden pek çok kelimenin birleşik yazılması; Bayan-Ölgi eyaleti adının bazı sayfalarda Bayan- Bayan-Ölgi (s: 163 ve başka sayfalar) şeklinde geçmesi; bazı yer adlarının yanlış yazımı (örn. Dalgün, doğrusu Delüün) (s: 86); Cungar istilasının kapsamının VII-XVIII. yüzyıl (s: 36) olarak verilmesi gibi irili ufaklı hataların olduğunu sonraki baskılarda dikkate alınması için nazikane belirtmeyi doğru buluyoruz.

Genel olarak bakılırsa Moğolistan Kazaklarının tarihi hakkında Türkiye Türkçesine kazandırılan bu kitabın değeri eşsizdir. Bu konuda araştırmacıyı tebrik eder ve araştırmalarında başarılar dileriz. Ayrıca bu çalışmanın Türkiye Türkolojisine kazandırılmasına katkı sağlayan Yertad Yerel Tarih ve Kültür Derneğine de teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- BARCUS, H., WERNER C. (2010). "The Kazakhs of Western Mongolia: Transnational Migration From 1990-2008". **Asian Ethnicity**, 11:2, 209-228.
- DIENER A. (2003). "One Homeland or Two?: Territorialization Of Identity And The Migration Decision Of Mongolian-Kazakh Diaspora".
- EVA-MARIE D., GENINA A. (2011). "Claiming An Ancestral Homeland: Kazakh Pilgrimage And Migration In Inner Asia". **Central Asian Survey**, Vol. 30, N3-4, September-December: 469-485.
- FINKE, P. (1995). "Kazak Pastoralists In Western Mongolia: Economic And Social Change In The Course Of Privatization". **Nomadic Peoples**, No. 36137: 195-216.
- FINKE, P. (2013). "Historical Homelands and Transnational Ties: The Case Of The Mongolian Kazaks". **Mobility and Identity in Central Asia**, pp. 175-193.
- GÜL, Bülent (2006). "Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine". **I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2006 Mehmet Akif Ersoy Salonu Beytepe/Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Ankara: 203-217.
- KIYNAYATOĞLU Z. (1995). **Cılağan Cıdar Şeciresi** (Ağlayan Yılların Seciresi). Almatı, Mery.
- PORTISCH A. (2012) "Like Unbroken Cream": Education and Livelihoods Among The Kazakh of Western Mongolia". **Anthropology and Education Quarterly**, 43 (4): 385-399.
- SARAY A., S. MYNYS S. (1960). **Mongol Halk Respublikası Bayan-Ölgii Aymağı Kazak Halkının Tarihünan** (Moğolistan Halk Cumhuriyeti Bayan-Ölgii Eyaletindeki Kazak Halkının Tarihi Üzerine): Ölgii.